
Recerca

L'ISERN, RECORD I OBLIT

Potser sembli un tòpic afirmar que Antoni Isern ha estat un poeta oblidat. De fet, tots els membres del grup modernista de Reus en foren, d'oblidats. Fins i tot Puig i Ferrer, que assolí cotes importants de prestigi, fou proscrit i només recuperat d'ençà de la darrera dècada. En el cas de l'Isern, però, la marginació pòstuma tingué un caràcter genuí, lluny de l'anatema polític que condemnà Puig i un pèl distint de la indiferència que menystingué els germans Vidal.

Suposo que comparar l'Isern amb els seus companys Cosme i Plàcid és el més escaient. Tots tres foren igualment apartats —un cop morts— de l'actualitat literària. Tal vegada, l'Aladern menys que els altres dos. I potser Plàcid ja no l'havia tastada mai, l'actualitat. A més, tingué la desgràcia de morir en plena guerra civil, per la qual cosa ni tan sols li fou retut el mínim homenatge de familiars, convilatans i amics. Tanmateix, aquests familiars, convilatans i amics han sabut mantenir viva la flama vidaliana (reedicions, homenatges, carrers dedicats, etc.), gràcia que no ha afavorit tant l'Antoni Isern.

Esbrinar les causes d'aquest fenomen no és tasca fàcil. Podem començar per una que és prou evident: l'Isern no deixà descendència. Potser aquest fet sembli intranscendent, però en deduirem la importància quan recordem i repassem l'activitat contínua que han realitzat els fills dels germans Vidal per servir la memòria de llurs respectius pares. Una altra causa a tenir en compte potser sigui l'escassa obra de l'Isern. I encara podríem afegir-hi que les amistats de què es beneficià no foren mai tan profundes ni tan diverses com les de l'Aladern. Altrament, l'Isern no va dedicar-se —com havia fet el Plàcid— a biografar els seus amics, per la qual cosa podrien haver-li estat agraïts o —si més no— interessats a donar a conèixer la seva obra.

He deixat intencionadament per al final un altre motiu de l'oblit que ha patit l'Isern: la seva mateixa mort. Una mort per suïcidi no és una mort habitual; i molt menys en un poble com Alcover. D'alguna manera, per aquest acte, Antoni Isern seria mirat pels seus convilatans una mica de cua d'ull i això en dificultaria qualsevol intent de recuperació.

"Entre les ruïnes del castell de Burriach, sobre Cabrera de Mataró, s'ha trobat lo cadavre del escriptor Anton Isern".

Així d'escarit s'expressava, en comunicar la notícia del suïcidi —esdevingut el 29 de juny de 1906— el diari "La Veu de Catalunya". Poc després, el 28 de juliol, apareixia el primer número de la revista "Catalò-

nia", impulsada per l'Aladern, que es veia obligada a fer-se ressò de la trista nova:

"Nosaltres, que forem los primers en encoratjarlo, som los primers en planyer y en sentir més intimament la seva desesperada resolució".

En aquells dies es parlà del succés. Josep Carner mateix inclogué el poema *La pageseta* a la coberta de la "Biblioteca Clàssica Catalana". Foren, però, sobretot, els seus amics més propers, i a través de les publicacions que dirigien, els que reteren homenatge al malaurat poeta. "Catalònia", per exemple, li dedicava el seu número 10, amb un retrat fet per Joaquim Biosca, articles de Cèsar Cabanes, P. Vidal, Alfons Maseras i C. Vidal (un signant Pere Fort i un altre Josep Aladern), una dedicatòria ja vella (1903) de Frederic Mistral, poemes de J.M. de Sucre, Puig i Ferreter, M. Domènech i J. Plana i Dorca i la reproducció d'algunes composicions de l'homenatjat. Més tard, la revista "Foc Nou" també li destinaria un número similar —el 21, corresponent a 26 d'abril de 1911— amb treballs de l'Aladern, P. Vidal, Cubells i Florentí, Pere Cavaller (signant Claudi Montanya), els mateixos textos citats abans de Mistral i Puig i Ferreter i algun poema de l'homenatjat.

Per la seva banda, el dia 11 de juliol de 1908, la secció excursionista de l'Associació Popular Catalanista dedicava una vetllada al poeta, amb lectura de composicions seves i conferència pronunciada per J. Aladern (1). En aquell acte, per al qual s'edità un fulletó amb el programa, intervingueren, també, Pere Català (de l'organització), J.M. de Sucre, Felip Cortiella, Josep Plana i Dorca, Francesc Mas i Abril, E. Fontbernat i Verdaguer, P. Vidal, A. Maseras i J. Puig i Ferreter (2).

Però, a part aquests testimonis d'amistat, el desig d'oblidar-lo ja era patent. L'Ajuntament de Cabrera, municipi al qual pertany el castell de Burriac, enterrà l'Isern fora del cementiri. L'escultor d'Arenys de Mar Cèsar Cabanes féu gestions perquè el cos fos traslladat i inicià diverses campanyes per aconseguir col·locar una làpida —que ell mateix faria— a la sepultura (3). Fou debades. Primer hi hagueren desavinences entre els amics, puix alguns la volien al castell. Després, ja d'acord i anunciada la campanya des de "Catalònia", no s'hi sumà gairebé ningú.

No fou fins sis anys més tard de la mort, exactament el 1912, que Cèsar Cabanes aconseguí el seu propòsit. El cos fou traslladat a un panteó on foren gravats uns versos d'Emili Guanyavents (4) i el dia 29 de juny es procedí a inaugurar-lo. Amb aquesta escaïença, la premsa en tornà a parlar, sobretot mercès a la ploma de l'Aladern, adés signant així (5), adés signant Kosmophilo (6). En un d'aquests articles, C. Vidal demana que es participi en aquest acte —que declara haver sorgit per iniciativa seva— i diu que és el moment propici "per a aplegarnos, deixant apart rancors y miseries humanes" (7).

De l'organització de l'acte, en tingué sobretot cura el jove autor d'Alella Emili Pòlit. J.M. de Sucre i Avel·lí Artís editaren la convocatòria. També hi participaren els germans Vidal i hi assistiren —a més del pare i dos germans de l'Isern— els amics Puig i Ferreter, C. Cabanes, F. Mas i Abril i F. Girbal i Jaume; l'Ajuntament de Cabrera; el Centre Nacionalista, la Joventut Nacionalista Republicana, la "Revista Artística" i l'Agrupació Socialista de Mataró; l'Associació Catalanista de Premià de Mar i altres grups. Malgrat que una nota d' "El Intransigente" el cita com a representat en l'acte, P. Vidal esmenta que "no es trobava allí ningú en representació de l'ajuntament del nostre poble nadiu" (8).

Poc després, en una carta adreçada a P. Vilar per Antoni Fuster i Valldeperes, aquest es referia a l'Isern dient "el vostre amic poeta, mai no oblidat per vós i tan oblidat dels altres" (9).

Ja no serà fins al 1916 que tornarà a sortir una iniciativa tendent a recuperar l'Isern. Però, novament, l'entusiasme d'alguns amics —ara menys— serà correspost amb una certa indiferència local. La idea, consistent en la reedició d'*Esplets d'ànima jove* i la col·locació d'una làpida commemorativa del poeta, havia sorgit de P. Vidal, F. Mas i Abril i els reusencs Ricard Ballester i Ferran Gay. Per al tal fi es constituí una comissió organitzadora que integraren, a més dels citats, Francesc Recasens (escriptor i financer reusenc), Josep Martorell i Òdena, Vidal i Pallejà i els alcoverencs Joan Girona i Tomàs i Ramon Cavallé (secretari de l'Ajuntament). En aquella ocasió va aconseguir-se de comprometre el Consistori.

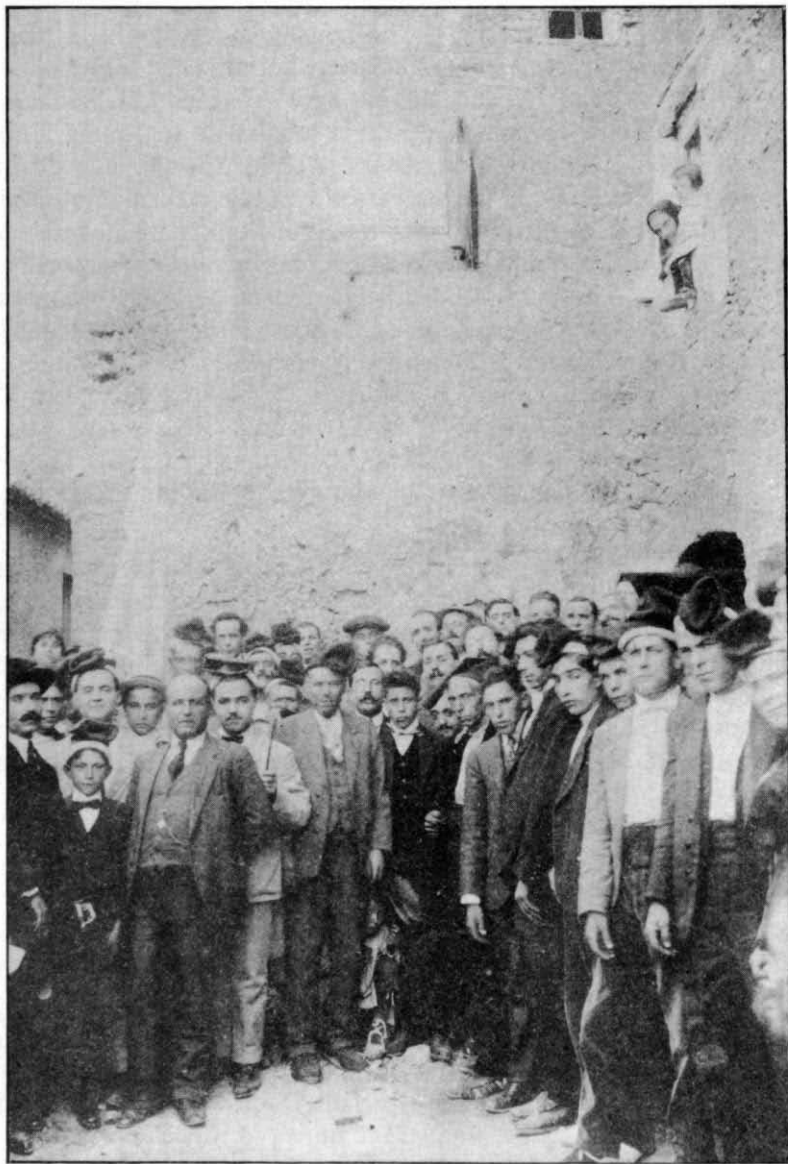
L'acte, que tingué lloc el dia 15 d'octubre d'aquell any, podria passar com l'homenatge que mancava tributar a l'Isern. De fet, la nombrosa participació d'oradors i públic així ho farien suposar. Els diaris reusencs "Foment" i "Las Circunstancias" i el tarragoní "Renovació" dedicaren al fet llurs primeres pàgines i posteriorment en feren extensa crònica (10):

"A un quart de quatre la comitiva se posà en marxa, dirigint-se a celebrar el primer acte del programa, el descobriment de la làpida en la casa on va néixer l'homenatjat. La comitiva fou disposada en l'ordre següent:

Banda de música, secció choral alcoverenca "La Dalia", autoritats municipals, autoritats judicials, Concellis directius de les entitats alcoverenques "Círculo de Amigos"; "Ateneo Alcoverense", "Sociedad Cooperativa Agrícola".

Un cop arribats a la casa on va néixer el poeta, el secretari de l'Ajuntament don Ramon Cavallé, llegeix l'acte del digníssim Consistori en la qual se constata l'acord de celebrar-se els presents actes amb l'oficial cooperació de les autoritats (11). Tot seguit el gran amic de l'Antón Isern, l'escriptor don Josep Maria de Sucre, fa entrega de la làpida al poble, llegint unes cuartilles que anomena "Ofrena de la làpida" el qual parlament és molt ben rebut pel públic. Se descorre la cortina que cobria la làpida, i el tinent

alcalde don Gaspar Girona Casas, en nom del poble, té unes belles paraules de remerciament.

Fotografia de l'homenatge a l'Anton Isern l'any 1916.

La Secció choral, dirigida pel seu mestre senyor Catalá, canta un Himne compost exprofés per aquests actes a la memòria del poeta Isern (12). Acabat l'acte de descobriment de la làpida, la comitiva, precedida per la banda de música, segueix els principals carrers de la població i es dirigeix a la plaça on se aixeca la tribuna per a la celebració de la sessió necrològica" (13).

Després de col·locar la làpida, l'homenatge prosseguí a la plaça Nova amb tot un seguit de parlaments fets per Ferran Gay, Francesc Rossell, Josep M. de Sucre, Joan Ferraté, Jaume Sardà Ferran, J.M. Vidal i Pallegà, Ricard Ballester i Plàcid Vidal, a més de la lectura de textos de homenatjat i de treballs enviats per altres escriptors. Ajuda a donar idea de l'èxit de l'acte la relació d'adhesions enviades, que publicà l'esmentat diari "Foment", encara que la quantitat només ratifiqui l'esforç dels organitzadors a reunir-les: de Reus, la Lliga Regionalista, la Joventut Nacionalista, "La Veu del Camp", "Foment", "La Justicia Social", "Las Circunstancias", "El Consecuente", "Diario de Reus", "La República", el Centre de Lectura, el Círculo Republicano, la Joventut Nacionalista Republicana, la societat La Palma, l'Ateneo Obrero i l'Agrupació Excursionista; de Valls, el Centre de Lectura i "La Crónica"; de Tarragona, "Renovació"; de Barcelona, "El Poble Català", "La Nación", "La Lucha" i "Teatre Català"; de Sabadell, "Teatralia"; de Cabrera de Mataró, la Batllia; i, de Premià de Mar, l'Associació Catalanista.

Darrera aquesta magnificència planava, però, un ambient confusionari. Aquell dia, per exemple, l'alcalde d'Alcover —que ho era Antoni Barberà i París— s'absentà del poble dient que havia de ser a Tarragona per tenir cura d'una partida d'avellanes. P. Vidal diu que això podia haver estat motivat per les desavinences entre les famílies del batlle i de l'homenatjat (14). Però hi hagué altres absents. Efectivament, dels deu personatges que tenien anunciada la seva intervenció, només n'assistiren cinc. Entre els altres —M. Domènech, E. Guanyavents, J. Aladern, J. Puig i Ferreter i J.M. Francès— hi havia els més esperats. En el seu record de l'acte, P. Vidal explicà l'encontre que tingué amb l'agutzil, el qual s'interessà per la Miralles (M. Domènech) i el Joanet de la Selva (Puig i Ferreter). En contestar-li que no hi serien, la resposta fou tallant:

—Doncs tant se val si feu la festa com si no, perquè tothom esperava veure'ls a ells!" (15).

No pensem amb això que els amics s'havien oblidat de l'Isern. Alguns dels excusats i altres artistes s'havien adherit a l'acte (Francesc Curet, Martí Alegre, Cèsar Ferrater, J. Banús i Sans, Jaume Pahissa, J.M. Francès, Francesc Susanna, Pere Riba, J. Sardà i Ferrer, Lluís Pié, Felip Cortiella, Anton Sayós) i n'hi hagué que fins enviaren treballs que hi foren llegits (Puig i Ferreter, Pérez Jorba, Guanyavents, M. Ventura, M. Domènech, P. Pedret, A. Maseras i F. Mas i Abril). Malgrat això, una certa disminució

de l'impuls inicial dels amics i una mica d'indiferència local eren presents a l'homenatge. Després d'aquest, encara es procediria a la reedició d'*Esplets d'ànima jove* (1917), tal com havia estat propòsit dels organitzadors, volumet en el qual s'afegí un nou poema i, a més del pròleg de l'Aladern que figurava a l'edició de 1903, s'inclogueren textos de J.M. de Sucre, P. Vidal, Puig i Ferreter i J. Pérez-Jorba, així com el poema de Guanyavents llegit a l'acte de 1916.

Fou, gairebé, l'últim testimoni de record. En aquest punt podem fer balanç de la participació que els amics tingueren en els diversos actes realitzats. Repassant les biografies dels noms citats més amunt, distingim una sèrie de característiques comunes. Es tracta d'artistes (sobretot escriptors, encara que també hi haguessin pintors com Biosca, músics com Fontbernat i escultors com Cabanes), generalment joves (gairebé tots nascuts després de 1880) i d'ideari pròxim a l'homenatjat (a part els membres de la colla, podem esmentar els republicans Fontbernat i Sardà, l'anarquista Cortiella; són freqüents, també, els personatges marginats com Gabriel Vinyes). D'entre ells, podem establir quatre grups diferents: els alcoverencs (M. Domènech, els Vidal, Pedret, J. Català i R. Cavallé), la colla de Reus i altres autors del Camp (J. Puig, M. Ventura, P. Cavaller, L. Pié, R. Ballester, F. Gay, F. Recasens, J. Martorell i J. Sardà), els que confraternitzaren a Barcelona (J. Biosca, A. Maseras, J.M. de Sucre, F. Cortiella, Mas i Abril, Guanyavents, A. Artís) i els artistes del Maresme (sobretot, Cèsar Cabanes i Emili Pòlit). No tots, però, treballaren igual per la memòria de l'Isern. Mereixen ser destacats P. Vidal i J.M. de Sucre, que participaren directament en tot, a més de Cabanes, Maseras, Puig, Mas i Abril i l'Aladern.

Un aspecte molt important a tenir en compte és el contingut dels homenatges i d'allò que els seus amics escrigueren en relació a l'Isern, en la mesura que el consideraven com un de llurs models ideals i que aquestes actituds i opinions són reflex de la crisi del Modernisme davant el Noucentisme triomfant.

Pel que fa al fet del suïcidi, un dels temes que havien obsedit la colla de Reus, intentat per Puig i Ferreter i que acabà amb Hortensi Güell, hom podria esperar dels amics una reacció enaltidora del seu heroi. Tanmateix, gairebé tots li critiquen l'acció.

Només l'Aladern interpreta com un cert alliberament l'acte del suïcidi, del qual destaca, a més, el sentit estètic. Per la seva banda, Maseras parla de rebel·lió i M. Domènech de sacrifici. Tots hi veuen, però, una desgràcia i rarament insisteixen en el caràcter voluntari del fet; mentre per a l'Aladern fou un desenllaç inevitable, per a la Domènech revelà la derrota del poeta, mentre gairebé tots parlen —i alguns critiquen— la feblesa del jove autor. Les causes socials del suïcidi semblen per a tothom clares; el pas del camp a la ciutat havia ja estat pronosticat negatiu per l'amic Hortensi Güell i pel pare d'aquest. Els que ara el recorden entenen que no aconseguí d'integrar-

se a la ciutat. Hi ha, però, qui poua més fondo. I així, mentre M. Domènech esmenta la "manca de timó" referint-se a la manca de cultura, J. Ferran Torras parla d'ambició excessiva i Pere Cavaller dóna les culpes als elogis fora mida, originats en la moda dels poetes camperols. El fidel J. M. de Sucre retreu a l'Isern el seu poc realisme tot dient-li: "¿No sabies que'ls homens vencedos/ miren amunt però ab arrels a terra?" (16). Puig i Ferrer planteja una inquisició on intenta deslliurar l'Isern de la seva responsabilitat en la decisió presa: "Ha estat ton voler propi en un gest lliure/ qui t'ha dut a la mort? O és l'alt designi/ qui't fa en l'eternitat irresponsable?" (17). Per últim, Vidal i Pallejà mostra, anys després, allò que devia ser opinió generalitzada entre els corrents antimodernistes: "L'únic criteri que dominava de més valúia, és que l'acte d'aquest jove no és altre cosa que un dato més d'un interessant període de romanticisme o neurastenia intel·lectual, com diuen els honorables erudits del sentit comú" (18). Malgrat les crítiques al suïcidi, l'Isern no deixà de ser un model de personatge, un heroi de les lletres, un ideal romàntic. Així ho expressà R. Ballester: "La vida de l'Isern va ésser un curt i bell poema: nèixer a les riberenques prades d'Alcover on floreixen màgicament els murmulles de l'aigua que corre enjogassada per entre la baume de les fondalades rient de flors i de perfums i estimar intensament, fins al sacrifici, a la vida, a la dona i a la patria; lluitar ardidament com abnegat soldat d'un ideal; i morir dalt del cim d'unes silentes muntanyes a l'ombra sinistre d'un castell enderrocat..."; més tard crida a celebrar "la memoria d'aquest héroe que mereix tots els honors del brau guerrer que cau vençut..." i el compara a Lohengrin (19). L'Aladern ho expressà amb els següents mots: "L'Antoni Isern Arnau, no era sols un poeta, era més que tots el tipu del poeta, l'home aucell, que canta perquè sí, sens haverli ensenyat ningú cap cansó i vivint desenguniat de la demés vida ordinària de les gents no poetes, tant, que quan vegé que com a poeta no podia viure, no volgué viure com a home" (20).

Una pregunta, però, es feia tothom. Era l'Isern bon poeta? No és estrany que bona part dels que l'homenatjaren li consideressin, sobretot els més joves (Gay, Ballester) que arriben a emprar expressions realment enfarfegadores ("una auriola de triomf posa en evidència la seva pròpia virtut ultra-terrenal", són paraules de R. Ballester). Els amics de la colla generalment li destaquen alguns encerts enmig de mancances, tot considerant-lo com una "bella esperança" (P. Cavaller), expressada per Puig amb els mots: "Que haves d'ésser gran ho prometies". És curiós com el mateix Plàcid Vidal, per dissimular errors, només li atribueix un llibre, els *Esplets*, tot i que ell mateix fou l'impulsor decisiu de la primera obra que vegé la llum, i que tothom havia considerat fallada. Molt més estricta, M. Domènech se'n fa ressò qualificant l'obra iserniana de "fruita verda" (21), mentre A. Maseras és taxatiu: "l'arbre aquell no ha donat els fruits que tots esperarem" (22). Tot oscil·la, doncs, entre l'elogi i els retrets per no haver viscut més.

Quan vingué la Dictadura de Primo de Rivera, l'Ajuntament d'Alcover féu enderrocar la Torre dels Mussols amb la intenció d'ampliar el raval del Carme. La làpida que hi havia fou retirada. Amb la República, hom volgué recuperar el personatge. La placa tornà al seu lloc i aquell carrer fou dedicat a l'Isern. Quan, durant la guerra, es canvià la nomenclatura de les vies urbanes per un sistema numeral, l'avinguda d'Antoni Isern fou una de les poques que es mantingué (23). Fins que s'acabà la guerra.

El silenci va abatré's sobre qui fou el poeta camperol per excel·lència. El favor dispensat pels republicans ara actuà en detriment seu. Així, avui ens arriba com l'únic dels quatre escriptors alcoverencs més destacats que no té cap via urbana dedicada —tort que esperem sigui salvat pel Consistori actual— i l'únic dels tres alcoverencs que formaren part del grup modernista de Reus no representat al Saló de Sessions municipal. Les primeres atencions tingudes a l'Isern després de la guerra no arriben, gairebé, fins a finals dels seixanta, amb un article publicat a "El Correo Catalán" (24). El Museu Municipal, sobretot a partir de la seva instal·lació a ca Batistó l'any 1973, comença a preocupar-se del personatge i, en contacte amb la família d'aquest, va recopilant material seu (25), alhora que li dedica una estança. La Història d'Alcover, que aleshores veu la llum, també n'inclou la biografia. I, fora d'Alcover, es publiquen articles sobre l'Isern a la "Revista del Centre de Lectura", de Reus, i a "Canigó" (26).

L'any decisiu és el 1977, en què hom organitza —per error (27)— el setantè aniversari de la mort del poeta. El fruit d'aquell any és el I Concurs de Poesia Antoni Isern i l'acte d'homenatge al poeta, celebrat el dia 24 d'abril. L'herència ara ha estat recollida pel CEA, que organitza una excursió a Cabrera de Mataró el 1978, per tal de col·locar una placa a la tomba de l'Isern, i reprèn la convocatòria del concurs poètic, enguany en quarta edició. El fet d'haver participat en tots aquests actes, però, priva l'autor d'aquest article de parlar-ne amb més extensió.

JOAN CAVALLÉ I BUSQUETS

NOTES:

(1) El seu text fou reproduït a la Plana literària d'"El Poble Català" de 20 de juliol de 1908, amb el títol *El Poeta Isern*.

(2) Aquests són, si més no, els noms que figuren al programa de mà.

(3) Vegeu: Cèssar CABANES. *A la memoria de l'Anton Isern*, a "Catalònia", núm. 10, Barcelona, 29-IX-1906, pàg. 2.

(4) "Lo torb el sorprenué
tot just al bell florit.
Lluità; vençut va sè.
Del món es despreguè,
però no va morir."

(5) A "El Intransigente", 15-VI-1912.

(6) En un abrandat article titulat *¡Aún hay poesía!* a la secció diària "Lo de ayer" d'"El Intransigente" de l'1-VII-1912.

- (7) "El Intransigente", 1-VII-1912.
- (8) La nota, sense firma, fou publicada l'1-VII-1912; l'afirmació de P. Vidal és a *L'Assaig de la Vida*. Ed. Estel; Barcelona, 1934, pàg. 313.
- (9) P. Vidal, o.c.; pàg. 362.
- (10) Tots tres diaris, el mateix 15 d'octubre. A més de la *Invitació* signada per "la Comissió", comuna als dos periòdics reusencs, a "Foment" hi havia articles de P. Cavaller, Vidal i Pallejà, J. Martorell i Odena, Ricard Ballester i "Novell", poemes de J. M. de Sucre i M. Domènech, així com la reproducció d'un poema de l'Isern. A "Las Circunstancias", hi escrigueren F. Cubells i Florentí, Ferran Gay i Ricard Ballester i s'hi reproduí un poema de l'Isern, a més de la coneguda salutació de Mistral. A "Renovació", s'hi publicaren dos poemes de l'Isern i un llarg article de Bernabè Martí i Bofarull.
- (11) Aquest acord fou pres per l'Ajuntament Ple l'11 d'octubre anterior. El Consistori es comprometé per unanimitat a bastir la tribuna a la plaça Nova; però hi hagué divisió de parers quant a subvencionar l'acte (s'aprovà una subvenció de 50 ptes. per 5 vots a favor i 3 en contra, entre els quals es trobava el de l'alcalde).
- (12) La lletra, de Ramon Cavallé; la música, del citat mestre Català.
- (13) "Renovació", 160, Tarragona, 22-X-1916.
- (14) P. VIDAL, o. c., pàg. 381.
- (15) P. VIDAL, o. c., pàg. 382.
- (16) J. M. de SUCRE. *Ofrena*, a "Catalònia", 10, Barcelona, 29-IX-1906, pàg. 4.
- (17) J. PUIG i FERRETER. *A la memoria de l'Anton Isern*, A "Foc Nou", 21, Reus, 26-IV-1911, pàgs. 133-134.
- (18) VIDAL I PALLEJA. *L'Isern i el seu moment històric*, a "Foment", 236, Reus, 15-X-1916, pàg. 1.
- (19) Ricard BALLESTER. *El poeta Anton Isern*, A "Foment", 236, Reus, 15-X-1916, pàg. 1.
- (20) J. ALADERN (veure nota 1).
- (21) Maria DOMÈNECH, text llegit a l'acte de 1916.
- (22) Alfons MASERAS. *Amics*: A "Foc Nou", 21, Reus, 26-IV-1911, pàg. 135.
- (23) Vegeu *El canvi de noms dels carrers al 1937*, a Butlletí del CEA, 16, pàgs. 19-21, Alcover, 1981.
- (24) Luis ANGLES. *En su villa de Alcover. Recuerdo de Anton Isern, el "poeta camperol"* a "El Correo Catalán", Barcelona, 31-V-1969, pàgs. especials, III.
- (25) Bona part d'articles citats en aquest treball provenen d'aquest fons.
- (26) Rosa CABRÉ. *Antoni Isern o els signes del modernista*, a "Revista del Centro de Lectura": 4ª època, núm. 248. Reus, 1973, pàgs. 2-6.
- Joan CAVALLÉ. *Antoni Isern: retrobament col·lectiu d'un poeta*, a "Canigó", 490, Barcelona, 26-II-1977, pàgs. 33-34.
- (27) Efectivament, a la Història d'Alcover figura, equivocadament, el 1907 com a any de la mort de l'Isern (pàg. 93).